

SPRÅKLIG SAMLING

«Jeg er setesdøl, jeg»

**Setesdalsmålet – eit talemål i
utvikling eller avvikling?**

- **Samnorsk som merkevare**
- **Hvorfor denne vennligheten?**

Samnorsk som merkevare

«Hvorfor skal vi ha to skriftspråk i Norge? Kan vi ikke bare slå sammen bokmål og nynorsk, for eksempel ved å la bokmål bli mer likt nynorsk, og så bare kalle det *norsk*?» Nei, dette utsagnet kommer ikke fra en overvintra, aldrende samnorskentusiast som mimrer om det glade 40-tallet, da de fleste var for samnorsk og samnorskpolitikken var høyst levende. Dette utsagnet er derimot et eksempel på hvordan det kan låte når unge diskuterer språk på Internett-forum. Litt søking på nettet avslører at unge definitivt ikke er låst av de oppfatningene eldre generasjoner måtte ha i språkstriden. Mange er åpne for ganske radikale språkendringer. Det ser ut til at forholdsvis mange engasjerer seg i samnorskvennlig lei (av og til uten engang å kjenne til ordet «samnorsk!»), så her har LSS definitivt ei oppgave med å spre informasjon om sakene våre.

Samtidig er det et par interessante trender å se i statistikken for nettsidene til LSS. På sidene våre er ikke samlenormalen løfta fram spesielt, mens radikalt bokmål-heftet vårt både har reklamebanner og mer tilleggsstoff. Likevel kan besøkstalla for samlenormalen måle seg med besøkstalla for radikalt bokmål-heftet.

Vi i LSS må ikke være redde for å flagge samnorsksaken. Radikalt bokmål og dialektvennlighet i all ære, men det er samnorsksaken laget er bygd på, og det er absolutt ikke utenkelig at det er den vi kan leve best på framover. Spørsmål om radikalt bokmål og dialektfrihet er paradoksalt nok dårlige som kioskveltere fordi sakene egentlig er ganske lite kontroversielle i dag. Men samnorsktanken er altså fortsatt aktuell, og trulig langt bedre og tydeligere som kampsak og merkevare!

*Dette nummeret går i trykken før landsmøtet den 3.12.
Referat fra landsmøtet kommer i nummer 1/2006.*

Styret i LSS 2004-2005

Vanja Røkkum Jahnsen, leder
Arne Torp, nestleder
Ellen Skolseg, sekretær
André Stryger, kasserer
Thomas Hoel, styremedlem
Elsa Kristiansen, styremedlem
Hans-Christian Holm, styremedlem
Ivar Hundvin, varamedlem
Pål Styrk Hansen, varamedlem
Eric Papazian, varamedlem

SPRÅKLIG SAMLING

ISSN 0333-0362

Utgitt av Landslaget for språklig samling
Organisasjonsnummer 886 343 922

Ansvarlig redaktør: Hans-Christian Holm
E-post: redaksjon@sprakligsamling.no
(redaksjon@sprakligsamling.no)
Leiar: Vanja Røkkum Jahnsen
E-post: vanja.r.jahnsen@optonet.no

Nettsted: www.sprakligsamling.no

Adressa til laget og bladet:
Postboks 636 Sentrum, 0106 Oslo
Kontonummer 0532 1078666

Bladpengar: kr 150,-
Medlemspengar (inkluderer bladpengar): kr 250,-
per år
for skoleelevar og studentar
kr 125,- per år

E-post-adresse for spørsmål om abonnement og medlemskap: kasserer@sprakligsamling.no

«Jeg er setesdøl, jeg»

I. Innleiing

I boka til Knut Rygnestad frå 1949 siterer han dette som Holger Drachmann skreiv om Setesdal i minneboka til Anne Bjørnarå:

*Lyse jenter, hvite serker,
sus av foss og sang av elv.
Lukte fjelle, åpne hjerter
og et folk som dikter selv
– det er Setesdalens merke.*

Eg er fødd og oppvaksen i Setesdal og har vore ute i verda nokre år og teke utdanning for så å vende nasa heim att som lærar. Talemål har oppteke meg heilt sidan eg gjekk på gymnasen. Eg visste ikkje at målet eg tala var rart før då. Det var fyrste gongen eg trefte folk som ikkje skjønna kva eg sa. I det miljøet gjorde det ikkje så mykje for vi var så mange frå Setesdal og Åseral at vi hadde eit sosialt miljø utan dei som kom frå «byen». Vårt mål fungerte mellom oss og i høve til dei aller fleste lærarane, og då var liksom krinsen stor nok. Den sosiale statusen du hadde var ikkje bunden opp mot korleis du tala, for alle tala likeins. Det var andre faktorar som avgjorde din plass i hierarkiet.

På lærarskulen i Kristiansand vart eg den einaste i klassen min med «dalemål», men der var folk med mange andre dialektar som var like vanskelege å forstå som min. Med visse justeringar gjekk det greitt å fungere med det målet eg hadde med meg heimanfrå. Dessutan var tida, siste halvdel av 70-åra, på dialektbrukarane si side. Dialekt hadde blitt «in». Namna på klasselistene i øvingsklassane viste også at mange hadde røtene sine oppover i dalen. Elevane var faktisk meir tolerante enn ein del av øvingslærarane når det gjaldt å forstå dialekt. Eg hadde

etter kvart blitt så «trassig» når det kom til målet at eg sat og noterte på nynorsk sjølv om den som førelas skreiv og snakka bokmål.

Etter kvart har det å halde på dialekten blitt eit prinsipp for meg, men du skal ha ein stor porsjon viljestyrke i deg for å stå imot presset. Ein skal bruke språket til å kommunisere, og når det ikkje fungerer slik, har ein eit problem. Difor kan eg svært godt forstå dei som legg bort delar av dialekten sin for å fungere og få innpass i storsamfunnet når dei ikkje vender attende til heimlege trakter for å bu og arbeide. Alt dette har nok ubevisst vore med på å få meg til å studere norsk språk og særleg dialektar og dialektbruk med litt meir interesse enn mange andre.

Før eg starta på hovudfagsstudiet, hadde eg registrert korleis språket hadde endra seg blant ungdomane i Bygland dei siste 15 åra. Dialektbrukarar i tradisjonell forstand vart færre og færre, til og med dei med begge foreldra frå bygda endra på talemålet sitt. Dei vart etter kvart for få til å halde oppe det lokale talemålet. Inngifte gjorde også sitt til at utvatninga har gått så raskt som ho har. Når enkelte elevar snakka bokmål på skulen og andre meir innfødde spurde kvifor, fekk dei dette svaret: «Fordi moren vår vil vi skal snakke sånn.» Det undra meg alltid at desse kvinnfolka ville gifte seg med ein setesdøl og busette seg her, men nekta ungane å bruke dialekten. Men det undra og undrar meg endå meir at dei innfødde, med begge foreldra herfrå let talemålet sitt gå dukken.

Eg har hatt mange tankar om innfallsvinklar til å finne ut av dette. Omdals doktoravhandling har eg lese med stor interesse og mykje gjenkjennande nikking. Der er ei liste over dialektmerke som utflyt-

tarane har endra på for å få språket til å fungere utanfor dalen. Er det dei same dialektmerke som dei unge innfødde i dag har lagt av? Med utgangspunkt i den avhandlinga har eg laga ei spørjeliste som ungdomane har svara på. Eg har også hatt intervju med 12 ungdomar for å undersøkje det med dialektmerke og høyre korleis dei talar.

Har ikkje språket som identitetsmarkør nokon plass blant dei unge lenger? Har faktisk språkutviklinga kome så langt at vi må vise det med utsida at vi kjem frå Setesdal? Eller er det slik at dei unge ikkje ønskjer å vere setesdøl i alle samanhengar?

2. Målsetting

2.1 Hypotese

Det har skjedd store endringar i talemålet i Setesdal dei siste 20 åra, og det som vert rekna som tradisjonelt setesdalsmål er på god veg til å forsvinne.

Gjennom 25 år har eg vore lærar i Setesdal. Først i Valle og seinare på Bygland. I desse åra har eg registrert at det lokale talemålet meir og meir må vike plassen for eit slags regionalt «indre-agdersk». Det verkar som talemålet på Evje har stor smitteeffekt oppover i bygdelaga i Bygland kommune. Kommunen har frå gamalt av vore delt i 4 kyrkjesokn. Årdal er lengst sør, så kjem Bygland, deretter Sandnes og så Austad lengst nord. Dialekten i Årdal sokn har gjennom dei siste to generasjonane vore annleis enn lenger oppe, men dette har jamna seg ut. Dei 3 andre sokna i Bygland kommune har kome inn under same paraplyen. I Bygland er det ingen tenåringsjenter som bruker ordet *eg*. Alle seier *æg*, anten dei er oppvaksne på Byglandsfjord

eller på Langeid. Påverknaden frå evjemålet har slege gjennom blant dei unge.

Jamvel ein del av dei informantane som har begge foreldra frå dalen, har endra så mykje på talemålet at ingen skulle tru dei var setesdølar ut frå språket. Språktrekk som ein vanlegvis forbind med den lokale dialekten: diftongering, ordforråd og bøyingsformer er i stor og rask endring. Alle har ikkje like mykje endring, og alle har ikkje endra på alt, men det er så påfallande at den eldre generasjonen mange gonger lurer på om dei unge verkeleg er herfrå.

Den hardaste kjernen av dialektbrukarar er nok i Valle kommune. Dei tykkjest også framleis å ha ei meir positiv sjølvkjensle i høve til dette med dialekten og det å vere frå Setesdal. Nokre ungdomar verkar som om dei helst ikkje vil vere setesdølar korkje i sinn eller skinn. Å vere døl blir blant mange unge forbunde med noko negativt og gamaldags. Bykle kommune, og då særleg turiststaden Hovden, har dei siste åra hatt stor tilflytting. Mange av nykomarane har teke med seg sitt eige talemål, og denne gruppa er så stor samanlikna med dei innfødde at det tradisjonelle lokale talemålet knapt er å høyre blant informantane mine. Her har mange nærast fått eit slags bokmål. Dei er fødde og oppvaksne her, men med foreldre frå ulike kantar av landet. Borna har overteke talemålet til foreldra utan innslag av lokal dialekt. Dei reknar seg sjølve som innfødde trass i at dei ikkje har det lokale talemålet.

Kva er så det lokale talemålet no? Er det bokmål? Blandingsspråket som ein del talar? Eller det som språkforskarane har definert som setesdalsmål?

Det lokale talemålet anten i Setesdal eller andre stadar, må ein gå ut frå at er det språket dei innfødde talar på den bestemte staden. Greitt nok, men alle tre kategoriane ovanføre må definierast som innfødde. Dei er fødde her og har budd her

heile sitt liv.

Ut frå dette er slett ikkje setesdalsmålet einsarta, og truleg ligg det eit godt stykke unna det som språkforskarane vil definere som *tradisjonelt setesdalsmål*. Talemålet i informantgruppa mi inneheld språkbrukarar som snakkar: «østlandsk», vest-telemarksk, tradisjonelt setesdalsmål med skarre-*r*, tradisjonelt setesdalsmål, men dei fleste har eit slags sørlandsk blandingsmål. I Torp sin artikkel i *Målbryting* nr. 5, 2001, skriv han om regionalisering av dialektane. Han seier m.a.:

Dette inneber at dei mest lokale skilnadene mellom bygdemåla forsvinn og me får i staden eit meir einsarta talemål som varierer mindre lokalt (Torp 2001:79).

Dette er truleg også tendensen i Setesdal. Torp sine uttalar om at den enklare morfologien i kystmåla er på veg innover i landet og fortrengjer det meir kompliserte bøyingsverket er også noko som både lek og lærd registrerer i samtale med ungdomar i dalen (Torp 2001:80).

Tradisjonelt sett har talemålet også plassert folk på kartet i geografisk forstand. Dette tykkjest ikkje vere tilfelle lenger, og for ungdomen no til dags tykkjest heller ikkje dette vere viktig. Mange definerer seg som setesdølar sjølv om dei ikkje snakkar som foreldre og besteforeldre. Ei utsegn som denne: «*Jeg er setesdøl, jeg!*» er relevant blant mange unge i dalen.

2.2 Hovudmål

Undersøkinga mi konsentrerer seg om fire hovudpunkt:

- ✓ å registrere språkbruken hos unge i alderen 19–20 år
- ✓ å registrere variasjonsbreidda i talemålet i gruppa
- ✓ å sjå på variasjonar mellom dei tre Setesdals-kommunane
- ✓ å finne ut kva målmerke som har størst endring, og samanlikne dette med utflyttargruppa i Kristiansand

Den primære målsettinga med oppgåva er å finne ut korleis talemålet blant unge setesdølar, 19-20 åringar, er i 2003. Korleis talar dei egentleg? Har dei eitt mål på papiret og eitt i praksis? Har dei to talemål (bidialektale)? Eller nyttar dei ulike talemålsvariantar i ulike situasjonar (kodeveksling)? Kor store er endringane (tilpassingane) i høve til det tradisjonelle talemålet? Kva er det ungdomane i Setesdal har endra på, og kva har dei endra til? Korleis talar dei av informantane som har mest setesdalsmål? Eg vil sjå på variasjonar og skilnader mellom dei tre kommunane Bygland, Valle og Bykle.

Til slutt kjem eg inn på kva målmerke som har størst endringsprosent. Her har eg vald ut 20 språktrekk som eg vil undersøkje nærare. Utvalet gjeld alt frå bruk av einskilde ord som (*fra* eller *frå*) til bøyingsformer (*sover* eller *søve*) og ordforråd. Eg vil samanlikne mine resultat med dei resultatane som Omdal fekk i si undersøking i 1994 (Omdal 1994:157). Er endringane dei same hos dei som bur i Setesdal, som hos utflyttargruppa i Kristiansand?

Desse resultatane håpar eg kan vere med å peike på mogelege forklaringar til endringane og skilnadene, og kanskje kaste lys over kvifor det nettopp er desse endringane som skjer.

2.3 Metode

For å finne ut av dette har 60 av i alt 85 ungdomar fødde i 1983 og 1984 i Bygland, Valle og Bykle svara på eit skjema med 20 spørsmål. Gjennom denne spørsmålsrekke vart det undersøkt 8 fonologiske, 6 morfologiske og 6 leksikalske trekk ved språket. Av dei 60 informantane valde eg så ut 12 til intervju, som eg tok opp på mini-disk (MD). Av desse ungdomane var det 6 som hadde far frå dalen, 1 som hadde mor frå dalen, 1 der ingen av foreldra var herfrå og 4 der begge foreldra kom frå dalen. 8 av dei 10 målmerka som eg såg på ved gjennomgang av intervju, er dei same som Omdal registrerte

størst endring på i si undersøking frå 1994 (Omdal 1994:157). Ved å registrere dialektbruken i desse intervjuar og samanlikne med dei skriftlege resultatane, håpar eg å få svar på ein del av spørsmåla og dermed finne ut korleis tilstanden er for det tradisjonelle setesdalsmålet.

3. Setesdal – eit lite gløtt inn i dalens geografi, topografi og historie

Og, mange kjem, som vil dalen skode.

Ja, d'ér 'kje smått, det me hev å bjode:

*So fagre lider og fjell og fjord
må det leitast etter i sør og nord!*

Setesdal er summen av dei tre nørdeste kommunane i Aust-Agder fylke: Bygland, Valle og Bykle. Dei er også dei tre største i areal, men har færrest innbyggjarar. Fylkeshovudstaden er Arendal, men «Boyen» er Kristiansand. Det er ikkje så reint få som er einige med O.S. Moi då han sa: «Fylkesgrensa mellom Aust- og Vest-Agder er den mest meiningslausa streken på Noregskartet.»

«Setesdal er ein smal sprekk i fjellet nord for Kristiansand,» stod det i geografiboka mi på gymnaset i 1970. Eg tykte at dette var den største usanning eg nokon gong hadde fått servert på prent. Eg var provosert og fornærma på setesdølane sine vegne. For det fyrste var ikkje dalen nokon smal sprekk for meg, og for det andre har aldri Setesdal starta ved Kristiansand. Otradalen startar der, men Setesdal har alltid teke til i Vassend eller på Byglandsfjord. På den bakgrunn må det sjåast på som eit

paradoks at Setesdalsbanen, som gjekk frå Kristiansand til Byglandsfjord, slutta der dalen eigentleg starta.

På Evje budde «blåmennene». Dette var dei som ikkje brukte bunad, men «blåklede», dei var ikkje setesdølar. Dei som hørde med til dølane var og er dei som budde og bur, i kommunane Bygland, Valle/Hylestad og Bykle. Valle og Hylestad vart slegne saman i 1962.

Det siste tiåret har mange på Evje også funne ut at dei vil høyre til Setesdal, men det er eit forholdsvis nytt fenomen. I år 1900 skildra Hans E. Kinck Evje som «stemningsforlatt». Landskapet var uhyggeleg og halvdaudt, og dette var eit resultat av Evje-nikkelverk. Arbeidarane på verket samanlikna han med sjauarane på bryggja i Kristiansand. Dei var ikkje ekte, og han samanlikna dei med landsens folk som hadde blitt påverka av kulturslit frå byen.

Du er i Evje. Du tenker: er dette Sætersdalen? [...] er de alle Sætersdøler? [...] Nei, Sætersdølen synes det ikke selv heller. [...] Det er først naar du har skaaret gjennom alt dette døde og har Guldsmedmoen bag dig, at Sætersdalen begynder (Bø 1980:11).

Dalen hadde i hundrevis av år vore svært avstengd frå utanverda av reint naturmessige årsaker. I denne teksta av Gunnar Rysstad kan vi sjå korleis dalen og dølane blei skildra:

Sætsdølan – hell sæbyggjann, som austmennan seie – æ i ætt med rygann å hordann. I tusund år have

da livt i da tronge dale si, avskorne frå aire dala av milelange heia. Lettaste vegjen ut i gamle dage va vegjen ti Lysi å Stavang, å vegjen nor ti Harang, itt an stille til havs. Hellis va lettaste sambandi mæ Telemark, å difyri æ der mykji sams i mål å se'i mæ evri bygdo i Telemarkjinn.

At dalen va so innestengde, hev gjårt de meste ti at der hev vori so liti bloblanding. Å difyri hev dalefokji fengji sitt egji lag og lyndi. Da æ ljossleitte, hågvaksne å sterkt bygde, noko seiføre i rørsrun å i gongtaktinn. Måten å røe å orlegge se på æ au noko seinvoren å varsame (Rysstad, her etter Bø 1967:33).

Om ikkje dette kan seiast å vere noka korrekt geografisk og topografisk skildring av Setesdal, seier det likevel mykje om bygdene i dalen.

I våre dagar har alle norske kommunar heimeside på Internett. Dette har også kommunane i Setesdal. Slår vi opp på dei respektive sidene, og i tillegg brukar Statistisk Sentralbyrå (SSB) sin informasjon, finn vi ut følgjande (www.ssb.no 2003):

	Areal i km ²	Folketal 1951	Folketal 1970	Folketal 1990	Folketal 2002	Framskrive folketal 2010	Ungdom i vgs. 2000
Bygland	1330	1842	1448	1396	1314	1194	96 %
Valle	1290	1670*	1461	1430	1439	1420	89,3 %
Bykle	1461	647	479	728	852	906	91,4 %
Alle tre	4081	4159	3388	3554	3605	3520	92,2 %

Setesdalskommunane. Areal og folketal.

Vi ser at på dei siste 50 åra har folketallet i regionen minka med 554 personar. Bygland kommune aleine har mista 528 av desse innbyggjarane, Valle 231 medan Bykle har «fått» 205 fleire. Heilt sidan 1951 ser vi at folketallet i den samla regionen har gått ned. Eit visst skifte i folkesetnaden har der likevel vore, for mange av mennene har importert koner frå andre stadar i landet, medan jentene tydelegvis har reist ut og blitt ute. Vi ser også at Bygland, som har den største fråflyttinga, samstundes er den kommunen som har flest ungdomar i vidaregåande skule. Mange av desse utdannar seg til yrke som det er vanskeleg å kombinere med å bu i heimkommunen, og såleis fører høgare utdanningsnivå til auka fråflytting.

Det geografiske området for undersøkinga av talemålet strekkjer seg frå Byglandsfjord i sør og til Bjåen i nord, gjennom tre kommunar og eit trettittals bygdelag som ligg på begge sider av Riksveg 9 og Otra. Dette er ei strekning på ca. 150 km. Vegene og elva bind regionen saman. Med nedlegginga av jernbanen i 1962 kom det òg ei opprusting av vegene, og dette har i stor utstrekning gjort sitt til at dalen har blitt ein meir samansveisa region. Pengar frå vasskraftutbygginga har også gjort

sitt til at kommunane i Setesdal har hatt ein økonomi som har lege over snittet blant norske kommunar.

Det er lenge sidan grunneigarane i Bykle selde fallrettane i Otra for ein sekk salt. Dei tre øvste kommunane har saman med Evje og Hornnes og Iveland gått saman i det som no heiter Setesdal Regionråd. Tidlegare hadde vi Setesdal Næringsfond, som var eit meir næringsretta samarbeidsorgan. Regionrådet driv samarbeid også utover den næringsøkonomiske delen. Starten på samarbeidet var å stø opp om eksisterande næringsliv og leggje til rette for nyetableringar som kunne styrkje levevilkåra i regionen.

4. Informantane

4.1 Spørjeundersøkinga

Målsettinga med oppgåva var som tidlegare nemnt primært å finne ut korleis dei unge setesdølane talar i dag. For å få best mogeleg dokumentasjon på dette hadde eg i utgangspunktet tenkt å ta for meg *eitt* årskull ungdomar i dei tre setesdalskommunane; Bygland, Valle og Bykle. Etter ei rask undersøking synt det seg at årskulla låg på frå 12 elevar i Bykle til 22 i Bygland. Dersom ein då skulle rekne med ein svarprosent på 70 ville ein kome ut

med om lag 30 informantar. Dette tyktes vere eit kvantitativt litt tynt grunnlag for å trekkje konklusjonar. Difor vart det til at for å kvalitetssikre undersøkinga, tok eg ut *to* årskull frå dei tre kommunane. Velvilje frå skulane gjorde at eg fekk namna på alle elevane som hadde gått ut frå 10. klasse i 1999 og 2000. Dette var ungdomar fødte i 1983 og 1984. Alt i alt utgjorde det 85 personar.

Det vart først sendt ut brev til alle 85 ungdomane der eg registrerte kor mange som i utgangspunktet var viljuge til å bli med. Dei som svara nei med det same, gjorde eg ingen vidare framstøyt mot. Nokre svara klart ja, nokre «kanskje», og atter andre svara ikkje på første brevet. Ungdomane i desse 3 gruppene fekk så eit skjema der eg registrerte personalia, heimkommune, kor lenge dei hadde budd der, kor mange år dei hadde gått på skule der og kvar foreldra kom frå. På denne måten fekk eg oversikt over kor mange som i utgangspunktet var viljuge til å bli med, samstundes som eg fekk sortert bort uaktuelle kandidatar. Ved gjennomgang av svara vart resultatet som tabellen nedanfor viser:

	Nei	Ikke svar	Budd for kort	Andre årsaker	Alle i 2 årskull	Dei som blei med	Jenter	Gutar
Bygland	1	0	1	2	27	23	14	9
Valle	3	4	1	2	36	26	15	11
Bykle	0	7	0	4	22	11	6	5
Sum	4	11	2	8	85	60	35	25

Oversikt over informantane

Den generelle mobiliteten i samfunnet gjeld også i Setesdal. Folk flyttar både ut og inn, og den gruppa som er bufast i dalen heile livet vert mindre og mindre. Dette vil naturleg nok gje seg utslag i endringar i talemålet.

På leiting etter «den innfødde» hadde eg i utgangspunktet sett opp nokre kriterium. Ideelt sett skulle ein innfodd vere ein som hadde budd i dalen heile sitt liv og hadde begge foreldra herfrå. Dette var 16 informantar eller 26,6 % av ungdomsgruppa, men det er berre ¼ av ungdomane og ei lita gruppe å ta utgangspunkt i. Definisjonen på innfodd vart utvida til å vere følgjande: Du må ha gått alle åra på skulen her, budd her frå du var 5 år og ha minst ein forelder frå dalen.

I utgangspunktet verka dette som ein fornuftig måte å skilje mellom innfødde og innflyttarar på. Men så dukka denne problemstillinga opp: Dei som har budd her heile sitt liv, men har foreldre frå andre kantar av landet, kva er så dei? Ein som har begge foreldra frå Finnmark, men har budd heile sitt liv på Hovden, kan ikkje seiast å vere finnmarking.

For som ein av informantane mine sa: «*Dersom jeg ikke er herfra, hvor er jeg da fra?*»

Ut frå dette fira eg på foreldrekravet, og definerte inn dei som har budd her heile sitt liv i gruppa innfødde, sjølv om begge foreldra er innflyttarar. Desse ungdomane, med sin språkbakgrunn, er også med å prege talemålet i ungdomsflokken. Slik sett er dei, som ein seinare vil sjå, ein viktig del av språkutviklinga i sitt miljø.

Då kriteria var bestemte, vart den endelege spørjelista sendt ut. Etter at svarfristen var omme, og eg framleis mangla ein del, sendte eg ein ny førespurnad for å få inn fleire. Nokre kom, men nokre mangla framleis. Så vart det ein telefonrunde til dei siste etternølarane. Resultat vart som tabellen viser, 60 informantar, og eg fekk då ein deltakarprosenten på 70,5 av alle i dei to årskulla. Dersom eg sorterer bort dei 10 som var uaktuelle, vert svarprosenten 80. Dette må seiast å vere eit godt grunnlag for vidare undersøking av talemålet.

4.2 Intervjuet

I spørjeundersøkinga skulle informantane svare på eit skjema. Her var det vald ut 20 målmerke som eg ville undersøkje om vart brukte. Informantane skulle rapportere skriftleg korleis dei sjølve meinte at dei snakka. Intervjuet skulle brukast til å kvalitetssikre det skriftlege materialet.

Eg valde ut 12 ungdomar av dei som hadde sagt seg viljuge til å vere med på intervju. Intensjonen var å ha 2 gutar og 2 jenter frå kvar kommune. Ei jente og ein gut frå kvar kommune skulle gå på allmennfag og likeins frå yrkesfag. Dette fekk eg til bare for Bygland kommune. I Valle fekk eg ein gut for lite på allmennfag, medan eg i Bykle fekk ein gut for lite på yrkesfag. For gruppa sett under eitt vart det 6 frå kvar studieretning. Utvalet av intervjupersonar var frå dei informantane som hadde sagt seg viljuge til å vere med. Til slutt blei fordelinga slik:

Kommune	Kjønn	Informantnummer	Foreldre her frå	Allmennfag	Yrkesfag
Bygland:	Gut	10	far	ja	
	Jente	11	far	ja	
	Jente	16	far		ja
Valle:	Gut	23	begge		ja
	Gut	28	begge		ja
	Jente	31	far		ja
	Gut	38	begge		ja
	Jente	42	begge	ja	
	Bykle:	Jente	50	far	ja
	Gut	53	far	ja	
	Gut	54	ingen	ja	
	Jente	56	mor		ja

Informantar til intervjuet

Informantane budde ganske spreidd. Ytterpunktta var Kristiansand – Hovden – Bryne – Bodø. Eg fekk likevel fatt på alle, men det vart ganske mange telefonar og mil med køyring for å få gjennomført intervjua. Før vi treftest hadde dei fått tilsendt eit brev og ei temaliste som skulle vere utgangspunktet for samtalen. Lista var sendt ut for at dei skulle vere litt førebudde på kva samtalen skulle dreie seg om. Eg understreka at dette ikkje var noko slag form for test, det var for å registrere korleis dei tala, og det var berre eg som skulle lytte på det som vart sagt. Ingen hadde motførestillingar mot at opptaket vart brukt, og samtalen gjekk til sine tider også utover dei tema som var nemnde på lista. Målet var å få dei til å snakke i ein mest muleg avslappa situasjon. Kva dei snakka om var ikkje så viktig berre dei snakka.

Ved gjennomgang av bandet har eg så tatt føre meg 10 målmerke og registrert bruk og endring i høve til det dei hadde rapportert i det skriftlege skjemaet. Gjennom å samanlikne den skriftlege innrapporteringa med det munnlege opptaket, vil eg kunne finne ut om det er samsvar mellom rapportert språkbruk og faktisk språkbruk, og registrere kor mange tradisjonelle former dei framleis brukar i samtale med meg som innfødd.

5. Setesdalsmålet – utvikling eller avvikling?

Samanliknar ein resultata av intervjuet og spørjeskjemaet, ser ein at det er eit oppsiktsvekkjande godt samsvar. Tendensen er likevel at talemålsendingane som dei 60 informantane sjølve rapporterte på einskild trekk, er litt større enn det som vart registrert i intervjuet med dei 12 (sjå diagram 5.1 og 5.2). Årsaka til dette kan anten vere at informantane sjølve meiner dei talar mindre dialekt enn dei eigentleg gjer, eller at endringane blir større di fleire som blir spurde og di fleire

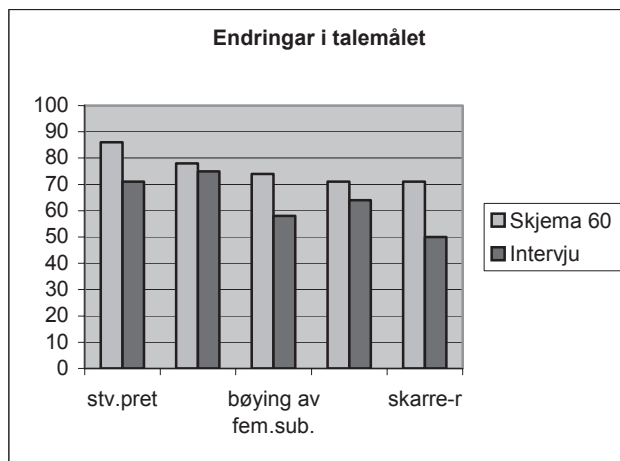

Diagram 5.1

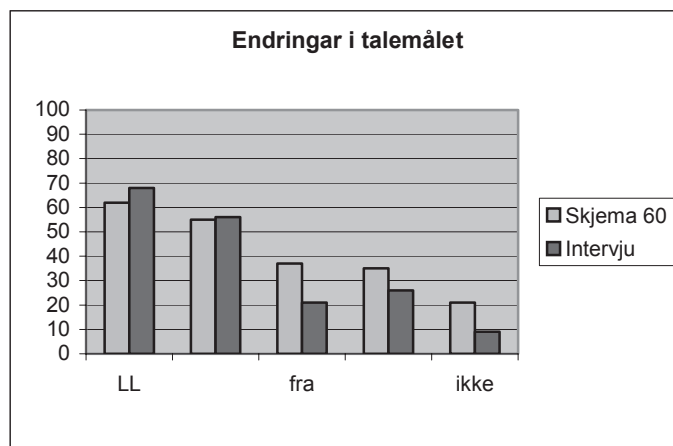

Diagram 5.2

talemålstrekk som blir undersøkte.

Ungdomen er ei viktig informantgruppe for å studere språkendringar i frammarsj. Dei unge spelar ei viktig rolle når det gjeld språkendring og dialektnivellering (Røyneland 1999:85-90). For å få eit best mogeleg bilete av utviklinga av talemålet i Setesdal spurde eg difor alle dei unge i to årskull. Spørjeundersøkinga tok føre seg 20 ulike trekk ved talemålet i dalen, det var 6 morfologiske, 8 fonologiske og 6 leksikalske. Det synta seg her som i undersøkingane til Røyneland (Røros og Tynset) og Papazian (Numedal) at folks leksikon er i kontinuerleg endring, og at det er dei mest saliente trekk (framtrudande og spesielle) i språket som

endrar seg først og mest. Dersom ein ser på dei talemålstrekka i mi undersøking, som har ein endringsprosent på 55 eller meir, er dette 12 av 20 språktrekk, eller 60 %. Det viser seg vidare at av desse 12 er 5 morfologiske, 5 fonologiske, 1 morfo-fonologisk og 1 leksikalsk. Altså er det ein tydelege tendens at dei språklege endringane er størst innan morfologi og fonologi. Heile 11 av 12 språktrekk, eller 92 %, har å gjere med slike endringar, medan dei leksikalske endringane er mindre, berre 1 av 12, eller 8 %.

Ser ein på dei språktrekka innan morfologi, fonologi og leksikon som har rapportert endringsprosent større enn 55, er det desse innanfor

kvart sitt språklege område som har størst og/eller nest størst endring:

- ✓ numerusbøying av sterke verb i preteritum (morf.)
- ✓ bruk av svarabhaktivokal (morf.)
- ✓ diftongering (fon.)
- ✓ R-lyden (fon.)
- ✓ palatalisering i innlyd (morfofon.)
- ✓ endringar i det aktive ordforrådet (leks.)

Resultata i undersøkinga mi tyder på at morfologien i talemålet i Setesdal er i ferd med å bli forenkla og nærmar seg i hovudsak standard nynorsk, men med nokre islett også av former som t.d. *jikk, fant, kaster* og *sover*.

Når det gjeld dei fonologiske endringane syner desse også ein klar reduksjon i talet på vokalfonem. Dei tradisjonelle setesdalske diftongane er sterkt reduserte og talemålet nærmar seg det «normale» i norsk. Den største endringa når det gjeld konsonantar er spreinga av skarre-*r*-en. Den har no nådd heilt fram til Bykle, så karta som blir teikna over utbreiinga av dette talemålsmerket må etter kvart teiknast om for Setesdal sin del (Torp 2000:83-87).

På det leksikalske området er dei største endingane innan «aktivt ordforråd». Dei unge i dalen nyttar no svært få av dei tradisjonelle setesdalske orda. Av eit utval på 24 ord er berre 30 % gjennomsnittleg i bruk blant informantane mine, medan det «passive ordforrådet» har ein forståingsprosent på 85. Den låge bruksprosenten vil på sikt føre til at neste generasjon setesdølar ikkje vil ha desse orda i det heile.

No har vi sett på dei talemålstrekka som har størst endring, men kva med dei som har minst endring då? Kva for nokre er det som framleis står sterk blant ungdomen? Når det gjeld kasussamanfall, det passive ordforrådet og bruk av nektingsadverb er endringsprosenten frå 21 og nedover, altså vert dei tradi-

sjonelle språktrekka nytta i omlag 80 % av tilfella.

Eg som personleg pronomen blir brukt av 45 % av informantane medan former som *æg, æ, e* og *jeg* er på veg inn i talemålet blant 55 % av dei unge. Her er det tale om ord-for-ord-endringar, og variasjonsbreidda er stor. Det blir godteke både å seie *jeg* og *eg, gikk* og *jinge, melk* og *mjåkk, hva, kva* og *høtt*.

Alt frå «bokmål» og «vest-telemarks» i Bykle, tradisjonelt setesdalsmål i Valle til eit slags «indre-agdersk» i Bygland er representert blant informantane mine. Alle desse variantane lever fredeleg side om side.

Blant informantane er det som tidlegare nemnt også ganske store kommunale skilnader. Bygland er den kommunen med størst endring i talemålet, 72,2 %, Valle er den med minst, 44,6 %, medan endringane i Bykle ligg ein stad midt i mellom med 64,4 %. Uttalen frå Torleiv Hannaas i *Norske bygder* i 1921 om at «det er Valle-målet som er kjernen» står altså framleis ved lag.

Dersom ein samanliknar endringane i det lokale talemålet med endringane hos den utflyttargruppa Omdal undersøkte, finn ein at endringane blant dei unge innfødde er mindre enn blant utflyttarane dersom ein samanliknar spørjeskjemaet mitt med samla

resultat hos Omdal. Det er likevel i stor grad dei same talemålstrekka dei har endra (sjå diagram 5.3).

Ser ein derimot på telefonintervjuet hos Omdal, som vart gjennomført av ein «innfodd», og intervjuet eg gjennomførde, får ein eit oppsiktsvekkjande resultat. Ein ser at dei unge setesdølane i Setesdal i 2002/2003 nyttar 50 % endringsformer, medan dei utflytta setesdølane i Kristiansand, som vart intervjuet hausten 1984, nytta 24 %. Dette seier ein del om utviklinga dei siste 20 åra. Omdals ønskje om å få «en pålitelig tilstandsbeskrivelse av setesdalsmålet i dag, slik det brukes av setesdølar i Setesdal» (Omdal 1994:222), burde hermed vere oppfylt.

Avslutningsvis kan det seiast at dei fleste unge har sitt «personlege» talemål med individuelle og ikkje einsarta endringar. Stabiliteten i samfunnet er endra og dei unge tykkjast vere meir opptekne av å bli forstått enn av å bevisst halde på det tradisjonelle talemålet i dalen. Ungdomane er språkbevisste med situasjonsbestemte endringar i talemålet sitt, men likevel også bevisste på identiteten sin som «setesdølar» uavhengig av talemålet. Korleis dette samsvarar med haldningane til dialekten og heimstaden deira har eg ikkje gått inn på i denne undersøkinga, men det som skjer i Setesdal,

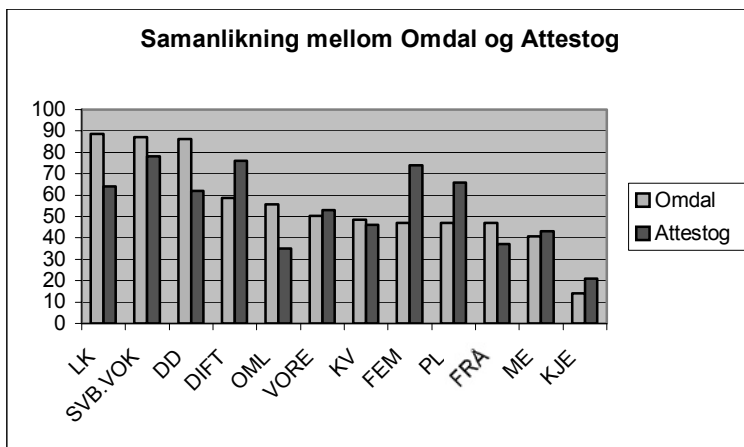

Diagram 5.3

er i stor grad det same som Papazian skriv om frå Numedal i 1997:

[...] de som bruker bygdemålsformene, er kommet i mindretall. Dermed behøver ikke innflytterbarn fra det sentrale Østlandet å legge om, men kan fortsette å bruke bokmål eller midtøstlandsk bymål, og kan til og med bli toneangivende i ungdomsgrupper, slik at det er bygdemålsbrukerne som må legge om (Papazian 1997:180).

Dette gjeld ikkje bare innflyttarar frå Austlandet, det gjeld innflyttarar frå alle delar av landet. Helgander rapporterer frå Dalarna i 1994 at:

Alla dessa kontaktförhållanden kan antyda att det gamla dalmålsområdet i framtiden språklig kommer att inngå i en region som har sin bas i detta sydligare område (Helgander 1994:77).

Nettopp dette er også tilfelle i den regionen eg har tatt føre meg i undersøkinga mi. Eg meiner at resultatata av arbeidet mitt gjev belegg for å seie at hypotesen om store endringar i setesdalsmålet er verifisert.

På sikt vil denne utviklinga føre til at det talemålet som tradisjonelt har blitt kalla setesdalsdialekt vil bli *avvikla*. Talemålet vil truleg gå i retning av eit regionalt mål for

indre Agder der endringane kjem frå sør, frå «boyen» og frå Evje. Og der utviklinga «har sin bas i detta sydligare område», som Helgander seier. Dette talemålet vil liggje tett opp til det som i dag er på Evje, men truleg ispedd ein del «gamle» dialektiske ord og uttrykk. I Setesdal i 2004 er faktisk stoda slik at det finst ungdomar som må reknast som innfødde, og som spelar «hard-rock», snakkar «østlandsk», står på «snowboard» og seier: «*Jeg er setesdøl, jeg!*»

Litteratur

Bø, Olav (red) 1980: *Setesdal*. Folk, kunst og tradisjon. Oslo. Grøndahl & Søn.

Bø, Olav 1991: *Setesdal – frå utkantbygder til kraftsentrum*: 9-139. Oslo. Det norske Samlaget.

Helgander, John 1994: Dalmålen i oppløsning – bakgrunn och förklaringsmodeller. I:

Ulla-Britt Kostinas & John Helgander (utg.). *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*(=MINS 40): 63-80. Stockholm: Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet.

Haannas, Torleiv 1921: Sætedals-målet. I: *Norske Bygder* 1: 22-29. Oslo.

Omdal, Helge 1994: *Med språket på flyttefot*. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand. (=Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 35.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.

Papazian, Eric 1997: Dialektdød i Numedal? Om språkutviklinga i Nore og Uvdal. *Maal og minne* 2/1997: 161-190.

Rygnestad, Knut 1949: *Slik var Setesdal*. Oslo. Lutherstiftelsens forlag.

Rysstad, Gunnar 1921: Natur og folkekarakter. I: *Norske Bygder* 1: 9-16. Oslo.

Rysstad, Gunnar 1967: *Hugsjå – dikt og prosa*. Olav Bø (red.) Oslo. Det norske Samlaget.

Røyneland, Unn 1999: Språkleg regionalisering på Røros og Tynset. *Målbryting* 2/1999: 98-119. Bergen. Universitetet i Bergen.

Torp, Arne (2000): Skarre-r – ingen talefeil likevel? Teorier om opphavet til skarring – og hvor langt skarringa vil gå. *Målbryting* 4/2000: 63-88. Bergen. Universitetet i Bergen.

Torp, Arne (2002): Norske 'landsdelar' og norsk målføreinddeling – spesielt om Sørlandet og 'sørlandsk'. *Målbryting* 5/2001: 49-84. Bergen. Universitetet i Bergen.

www.bygland.kommune.no, 2003.

www.bykle.kommune.no, 2003.

www.ssb.no, 2003.

www.valle.kommune.no, 2003.

Vil du vite mer om setesdalsmålet? Valle mållag har nylig åpna et større nettsted om talemålet i Valle og Hylestad, se <http://www.vallemal.no/>!

Hvorfor denne vennligheten?

Knut Olav Åmås kommenterer i Aftenposten 3.10.05 stoda til nynorsken, i forbindelse med Ottar Grepstads «Årstale om tilstanden for nynorsk skriftkultur», herunder publisering av «Nynorsk faktabok 2005». Åmås nytter høvet til – på nynorsk – å ytre seg om språkløyvinga i landet vårt, forholdet mellom de to målformene og forakten nynorsken fortsatt blir møtt med i vide kretser.

At en kommentator i Aftenposten skriver på nynorsk, er ikke lite revolusjonerende bare det, sjøl om Per Egil Hegge på vanlig vis trulig vil hevde at å hevde noe sånt bare er å pleie gamle fiendebilder (han veit hva han snakker om her!). Men Åmås er i tillegg redaktør av tidsskriftet Samtiden, og dermed på lag med kultureliten, sikkert også kompis med deler av den; han veit hva som gjelder. En mann som har skrevet biografi om Olav H. Hauge for Samlaget, er sjølsagt også sikker på laget (!). Så langt er alt fint: nynorsk i Aftenposten, riktige meninger, innsiktsfull kommentar.

MEN likevel: Hvorfor denne inkluderende vennligheten? Hvorfor er nynorsken så stuerein, plutselig, også i Aftenposten? Svaret kan ligge i ingressen: «Nynorsken er i ferd med å bli endå meir av eit vestlandsspråk og eit språk for kulturliv og offentleg administrasjon». Altså et språk for de få, for Grytten, Fosse og Fløgstad, og for innavla vestlendingar, dei so ikkje veit å koma seg austøve i tide og kan endra på språket sitt, i retning av det som *gjeld*. I tillegg til at det sjølsagt blir ei målform som i prinsipiell prosent og brudden brøk

påtvinges oss i alle mulige offentlige tekster og kontekster, den ene mer undertrykkende enn den andre (og så i en *bokmålskommune*, som han skreiv i et leserinlegg, formannen i Ås riksmålsforening – han hadde blitt nekta å bytte et frimerke det sto *Noreg* på, på postkontoret).

I denne nye settingen er ikke nynorsken noe å skremme ungene med, akkurat. Den blir noe eksotisk, en syssel for spesielt interesserte, som teater, opera og alt det andre vi driver og subsidierer her i landet. Så lenge vi har råd, og det har vi, representerer dette kulturelite-vestlandsmålet nemlig ikke noen trussel, det kan dras fram i egne sammenhenger som bevis på at vi har takhøyde og historiebevissthet. Han sier det nesten rett ut, Åmås: «For eit kulturland [...] kan 'målet' aldri vera eitt einerådande språk i Norge. Språkløyvinga har ein verdi i seg sjølv». Der fikk vi vårt, og for så vidt riksmålsbevegelsen sitt. Eller? Ser vi et ekko av hva den ene åndshøvdingen etter den andre, med og uten bølger i håret, har hevda i mange tiår? Nynorsken er bra, til sitt bruk – det er den stygge *utvanningen* av nynorsken som er den store faren for dette vakre kultursproget. Og for det egentlige, naturlige, almengyldige sproget, selvsagt.

Har jeg da arrestert og avslørt Knut Olav Åmås? Jeg er slett ikke sikker. I tillegg til bilder av nevnte representanter for den nynorske kultureliten er nemlig kommentaren utstyrt med faksimile av forsider fra Dagbladet og VG, med følgende ekserpt under: «Ingenting ville truleg vera viktigare for stillinga til nynorsken i Norge

i dag enn om språket blei brukt redaksjonelt i til dømes Dagbladet og VG.» Kanskje ville disse avisene til og med skåre økonomisk på det, antyder han! Ja, tru det. Sjøl mistenker jeg bygdenordmenn flest for også å kjøpe seg et stykke sentralisert mediekultur når de putter VG og Dagbla' i handleposen, og dermed skal målforma være bokmål. Men jeg skal ikke påstå noe jeg ikke veit, tanken er interessant.

Så jeg forfølger den: Hva slags nynorsk skulle man lagt seg på i VG-redaksjonen for å treffe leserne hjemme? Og ikke skremme bort dem som ikke er vestlendinger eller som tilhører kultureliten (= 19 av 20 lesere?)? Kulturelite-nynorsk? Her blir det for vanskelig for meg: Bra forsøk, Åmås, men det skal altså ikke så store motet til for å være nynorskvenn på det planet du er. Klart at nynorsken har livets rett, å si noe annet i det offentlige rom vil være *vulgær populisme*. Men derfra til at nynorsken skal inngå som en umarkert og uprovoserende del av kjendispressas lørdagsutgaver, er det et godt stykke! Da måtte den blitt akseptert av folk flest, da måtte den ha kjens heimleg og familiær, da måtte nynorsken vært felleseie på en helt annen måte enn i dag. Og dit er det laaangt, og dit kommer vi trulig aldri. Og derfor er det det et stort, stygt paradoks i Åmås sin artikkel, mellom innebygd språksyn og uttalt ønskedrøm.

Hvor ender jeg da? Åmås har rett i at skriftmålet må dyrkes, og at nynorsken må subsidieres for å overleve. På den måten vil språkløyvinga vare ved. Nynorsken kan holdes liv i i

Innhold 4/2005

2 Redaksjonelt: Samnorsk som merkevare

3 Birgit Attestog: «Jeg er setesdøl, jeg!»

I I Pål Styrk Hansen: Hvor denne vennligheten?

(forts. fra forrige side)

si reindyrka vestlandsform i mange år ennå, så lenge bevilgningene bærer, for å si det sånn. Men den vil bli mer og mer marginalisert, dessverre. For den retningen språkutviklinga vitterlig tar, er at folkelige, talemålsnære former og ord, buser inn i språkbruken, i både bokmål og nynorsk, enten vi vil eller ikke. Det dreier seg om flertallets ord og former, ikke om kulturelitens eller vestlendingens.

Åmås' kommentar, og Aftenpostens nyetablerte språkliberalisme, ser jeg altså på som en pro forma-sak, et riktig standpunkt å ha, et forsvarlig kultursyn. Det er ikke bare korrekt og moderne, det er ufarlig. Og det vil hjelpe nynorsken over i evigheten, nynorsk blir

latin. Og det understreker at det er *god* latin å hevde at nynorsken må få leve, som *kulturspråk*. Farlig og ukorrekt blir du først den dagen du krever å få bruke nynorsk *hver gang* du skriver i Aftenposten, Åmås, ikke bare når du en gang i året skriver om stoda til nynorsken! Det er å *pynte seg* med nynorsk. Men for all del, det provoserer sikkert noen, og det gleder oss som av prinsipielle årsaker ber Bærum likningskontor om *sjølvmelding*.